

постепенно сливаются в целостный образ и создают связную картину нашего присутствия в мире.

Библиографические ссылки

1. **Берштейн Е.** Трагедия пола: две заметки о русском вейнингеризме / Е. Берштейн // Эротизм без границ: Сборник статей и матер. – М.: Н.Л.О., 2004. – С. 64–89.
2. **Вейнингер О.** Пол и характер. Принципиальное исследование / О. Вейнингер. – М.: ТЕРРА, 1992. – 480 с.
3. **Галковский Д. Е.** Бесконечный тупик / Д. Е. Галковский. – М., 1998. – 1057 с.
4. **Гурин С. П.** Маргинальная антропология / С. П. Гурин. – Режим доступа: www.philosophy.ru/library/margin
5. **Джагоз А.** Введение в квір-теорию / А. Джагоз; пер. с англ. М. Кукарцевой. – М.: Канон+, 2008. – 208 с.
6. **Иригарей Л.** Этика полового различия / Л. Иригарей. – М.: Художественный журнал, 2004. – 183 с.
7. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. – Изд. 2-е; под ред. С. А. Токарева. – М.: Российская энциклопедия-Олимп, 1997.
8. **Павловский И. В.** Маргинализм или финитизм? / И. В. Павловский // *Θάνατος*: Исследования традиций смерти и умирания в европейской культуре. – М., 2002. – С. 196–210.
9. **Розанов В. В.** В темных религиозных лучах / В. В. Розанов. – М.: Республика, 1994. – 476 с.
10. **Сэдживик И. К.** Эпистемология чулана / И. К. Сэдживик. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 272 с.
11. **Deleuze G., Guattari F.** Capitalisme et schizophrénie 2. – MILLE PLATEAUX. – Paris: Les Éditions de Minuit, 2006. – 648 с.
12. **Foucault M.** Histoire de la sexualité II. L'usage des plaisirs. – Paris: Gallimard, 1976. – 343 p.

Надійшла до редколегії 02.12.09

УДК 128

Я. В. Узун

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВІДОБРАЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ФЕНОМЕНА ЖИТТЯ ТА СМЕРТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Присвячена аналізу поглядів на життя і смерть, що були поширені в українській філософській думці в період Київської Русі. Дослідження проведено на основі твору Володимира Мономаха «Повчання».

Ключові слова: життя, смерть, релігійний синкретизм, двовір'я.

Посвящена анализу взглядов на жизнь и смерть, что были распространены в украинской философской мысли в период Киевской Руси. Исследования проведены на основе произведения Владимира Мономаха «Наставление».

Ключевые слова: жизнь, смерть, религиозный синкретизм, двоеверие.

The article is devoted to the analysis of looks on life and death that were widespread in Ukrainian philosophical thought in the period of Kievan Russia. Researches are conducted on the basis of work of Vladimir Monomah «Instructions».

Keywords: a life, death, religious syncretism, double belief.

Життя та смерть – дві одвічні теми духовної культури людства. Кожна людина рано чи пізно розмірковує про сенс свого існування та про свою смерть. Як би там не було, але відповідей на запитання «Що таке життя?» – є дуже багато. Кожна наука, а також кожне релігійне чи філософське вчення дають свої варіанти пояснень. Здається, що всі ці пояснення сенсу життя є бездоказовими до того моменту, поки не вдасться осягнути сенс смерті. Люди приречені на роздуми про смерть, і саме в цьому їх відмінність від тварин, які смертні, але не знають про це. Правда, тварини відчують наближення смерті, у зв'язку з чим їх передсмертна поведінка нагадує пошук спокою та самотності. Людина не може змиритися з тим, що саме їй доведеться піти з цього світу, де вирує життя. Але чим більше вона розмірковує про все це, то починає розуміти, що смерть – це єдине, перед чим всі рівні: і жебрак, і багач. Тут вже немає істотної різниці, хто править світом – Бог, Дух, Космічний Розум, об'єктивна реальність чи закон природи. Важливо, що людина повинна осягнути цей порядок і віднайти в ньому «відносну самостійність», в якій схований сенс буття.

Нещодавно намітилися певні тенденції до відродження духовності українського народу. Виходячи із потреби сприяння цьому процесу, потрібно насамперед проаналізувати давні культурні пласти та значні здобутки духовної сфери людського буття наших попередників. У багатьох дослідників саме української культури виникає питання, звідки взагалі взялася українська духовна спадщина? Тому одним із головних завдань процесу духовного відродження українського народу є повернення йому власної історії, а особливо – духовних здобутків.

Здається правомірним звернення до аналізу філософської культури Київської Русі саме тому, що в філософській думці того часу були підняті важливі ідеї сенсу буття та способу життя людини, разом із запровадженням християнства. Однак, можна сказати, що разом з цією проблематикою в християнстві велику увагу було приділено зверненню до окремої людини, котра мала усвідомлено дбати про своє особисте спасіння.

Окремі спостереження та висновки розгляду проблеми у зазначеному аспекті були побічними у історико-філософських працях В. С. Горського, І. Єрьоміна, П. Толочко, Т. В. Мордовцева, А. М. Вальчук, І. Жеребило, Н. В. Наумова, М. М. Козлова та багатьох ін.

Історіографія питання показує, що незважаючи на ряд наукових робіт, присвячених дослідженню проблеми життя та смерті, залишилися недослідженими особливості формування самої проблеми в українського народу. Тому автор даної статті поставила собі за мету проаналізувати взаємодію феномена життя та смерті у філософській думці Київської Русі. Дана мета обумовила вирішення наступних завдань:

- загальний аналіз літературної спадщини культури Київської Русі;
- філософський аналіз твору Володимира Мономаха «Повчання»;
- дослідження ставлення людей до життя та смерті у філософській думці Київської Русі.

Філософська думка Київської Русі розвивалася під впливом античної, візантійської та болгарської культури, а також культур інших держав Заходу та Сходу. Саме X століття в історії культури Київської Русі прийнято вважати переломним мо-

ментом. В той час прийняття християнства сприяло проникненню філософських уявлень через освоєння пам'ятників античної, середньовічної грецької та візантійської культури, шляхом перекладу їх на слов'янські мови. Це також сприяло створенню своєї літературної мови і вживанню запозичених в інших народів філософських термінів та понять.

Умови розвитку філософських ідей в Київській Русі мало сприяли виникненню великих філософських творів, але все те, що було створено в той час у філософській думці, заслуговує пильної уваги.

У добу Київської Русі виникає суспільно-політична необхідність створення воєнно-політичної системи з жорстким підкоренням особистості державним інтересам. Рівень розвитку суспільства в період становлення Давньоруської держави потребував нових світоглядних орієнтирів, які б забезпечили Київській Русі вагому позицію серед тогочасних держав. Гармонійною системою ціннісних орієнтирів стало християнство, яке в киеворуському суспільстві функціонувало разом зі східно-слов'янським язичництвом.

Для язичництва найвищою цінністю вважалися явища і предмети природи, вони були об'єктами обожнення. Проте, внаслідок «діалогу» між язичницькою міфологією та християнською ідеологічною системою, в давньоруському суспільстві сформувалася ціннісно-сміслова форма «дружби з мудрістю». Потреба в осмисленні першопричин існування спільноти спричинила цінування мудрості як найвищої смисложиттєвої настанови [1, с. 88].

З встановленням християнства на Русі змінюється сам підхід до проблеми життя та смерті. Рефлексія над проблемою тимчасовості життя, індивідуалістичні тенденції у ставленні до світу проявлялися більш яскраво завдяки приходу християнства. Найбільший вплив справила християнська література. Аналіз місця та ролі проблеми життя та смерті в християнських літературних джерелах дозволив краще дослідити зазначену проблему в духовній традиції України раннього періоду розвитку.

Першими за своїм значенням та впливом були книги Святого Письма. Сама історія життя Ісуса, котрий говорив про майбутнє людини після її смерті, про те, як треба жити, щоб заслужити щастя в Раю, про нікчемність та гріховність земного існування, мала великий вплив на світогляд наших предків. Апокаліптичні картини мали вагомий вплив на свідомість. Страшний суд для всього світу – це серйозний доказ необхідності роздумів над життям та смертю. Завдяки середньовічним повістям, в яких було зображено життя монахів та аскетів, у давньоруській культурі значно поширилось чернецтво.

Проблема життя та смерті у філософській думці Київської Русі розбивається на три складові:

- 1) власне положення про гідне життя людей;
- 2) сама смерть як процес вмирання;
- 3) уявлення та аналіз подій апокаліпсису та тлумачення поняття Раю.

Давньоукраїнська думка розвивалася в рамках східної християнської релігійної парадигми. Саме через прихід східноєвропейської та малоазійської літератури в духовну культуру Київської Русі почала приділятися значна увага питанням індивідуального життя, смерті та посмертного існування. Паралельно з християнською духовністю в суспільній думці продовжувала панувати язичницька культурна

традиція. Таке двовір'я відобразилося і на розвитку проблеми життя та смерті в той період [2, с. 102–103].

Книжна справа Київської Русі була добре розвинутою індустрією. У ній виділяються два напрями:

- 1) перекладна література, оригінали творів якої йшли на Русь з Болгарії чи Сербії, Візантії чи Риму, з інших країн Заходу та Сходу;
- 2) оригінальна література, яка творилася своїми авторами.

Якщо подивитися на співвідношення перекладної й оригінальної літератури, то протягом усього періоду тут переважала перекладна література. Однак, незважаючи на це, писемність Київської Русі характеризується наявністю власної, оригінальної літературної спадщини, що розвивалася далі на місцевому, національному ґрунті. В оригінальній літературі найповніше відтворено народні традиції, національну самосвідомість і прагнення володарів Київської Русі відстояти свою і державну незалежність у боротьбі як із зовнішніми ворогами, так і з внутрішньою роздробленістю.

Серед мислителів цієї пори виділяється передусім Лука Жидята. Головне місце в його «Повчанні до братії» посідають не релігійні, а етико-соціальні проблеми. Можна помітити, що в цьому творі значна увага приділена стародавнім регламентам. Київська Русь засвоювала християнство початково не в євангельському, а в біблійному варіанті тому, що релігійно-світоглядні принципи старозаповітної системи за змістом були близькі русичам. Ці біблійні тексти не містять вчення про потойбічне життя, не заперечують культури пращурів, не сіють зневаги до реального, земного життя. Пекло у Старому Заповіті – це звичайне місце поховання людей. Сам старозаповітний Бог все ще мислиться у зв'язку з матеріальним: він виказує себе лише завдяки «диву». Все це в основних моментах збіглося з тим, у що вірив і чим жив руський язичник. Богословський напрям, представлений Лукою Жидятою, істотно вплинув на розвиток давньоруського проповідництва. Однак можна помітити, що йому ще не вистачало широти розуміння тих завдань, які ставила перед собою великокняжа влада.

Ще одним важливим джерелом літературної спадщини Київської Русі, саме релігійно-філософського характеру української культури, було «Повчання» Володимира Мономаха. В цьому творі В. Мономах засудив княжі міжусобиці, а також рішуче виступив проти беззаконня і тих «лукавих» государів, які чинять зло, викликаючи своїм правлінням «шумовиння крові» й народні повстання. На його думку, княжу владу слід обмежити радою дружини або радою з бояр, найвищого духовенства і міської знаті. Суд має здійснюватися князем особисто, бути рівним для сильних і для слабких. Мономах не був прибічником смертної кари і засуджував покарання, що мали на меті помсту: «Ми, люди, грішні і смертні, і якщо нам хтось зло зробить, то хочемо стерти його і кров його пролити негайно; а Господь наш, володіючи і життям, і смертю, безмірні гріхи наші терпить і аж до кінця життя нашого... Господь наш показав нам, як ворогів перемагати, як трьома добрими ділами позбутися від них і перемагати їх: покаєнням, сльозами і милостиною» [5, с. 32].

Судячи з «Повчання», можна стверджувати, що князь віддавав перевагу світській владі перед владою церкви. Він закликав князів до миру з сусідами, однак описав обов'язки князя у разі війни. Значне місце у творі відводиться моральним якостям майбутнього правителя Русі. Претендентові на цю посаду князь рекомендував «задуми добрі мати, на добрі справи націлюватись». Зі змісту твору видно, що Володимира

Мономах глибоко тривожив розпад держави, тому він вважав, що запобігти йому можна тільки через ідею єдності княжого роду.

У «Повчанні» В. Мономах спробував заспокоїти людей і дати пораду не боятися власної смерті: «Смерті-бо, діти, не бійтеся ні ратної, ні від звіра, але мужське діло вершіть, як вам Бог подасть. Бо коли я ні від раті, ні від звіра і від води, і з коня падаючи [не загинув], то і з вас ніхто не зможе постраждати і загинути, якщо не буде на те волі Божої. А коли від Бога буде смерть, то ні отець, ні мати, ні брати не зможуть відняти [у неї], але коли й про добро дбати, то Божа охорона ліпша людської» [5, с. 33].

Зростання культурного рівня людей та ускладнення людських відносин детермінує виникнення цінності особистого самопізнання. Християнство заклиало людей до глибокого осягнення інтимної сторони власного «Я», звернення до «самого себе». Самопізнання – це пізнання в собі Бога, бо «і ми є твар божа, і створеним ним тілом діємо» [5, с. 33]. Можна додати, що особистісне самопізнання сприяє виробленню власного погляду на життя. Важлива роль відводилася серцю як центру місцезнаходження думки, віри, волі, зусилля яких і забезпечувало особистісне самопізнання та самооцінку (Іларіон, В. Мономах).

Відомий дослідник давньоруської культури Горський В. С. виділяє дохристиянську особливість формування мудрості як найвищої цінності – «смісложиттєвість», «хитрість розуму». Тому втілення мудрості у практику власного життя утверджується чи не більшістю мислителів Київської Русі. Мудрість є важливою ціннісною ознакою особистості, бо саме завдяки мудрості людина могла досягнути взаємозалежності життя від смерті, а також віднайти сенс саме свого буття в образі святості та в осмисленому ставленні до світу.

Образ святості – зразок, міра культури, в якому здійснюється ідеальне перетворення життя, стверджується чистий, бажаний світ, на який має орієнтуватися людина в процесі буденного життя. Важка соціально-політична ситуація XII століття трактувалася інтелектуалами Київської Русі як випробування у вірі [3, с. 47]. Такі конкретно людські якості, як «хитрість розуму», гостинність та благодійність, виступають характеристиками давньоруського образу святості на першому етапі творення Київської Русі. Вже на другому етапі, можна сказати, що формується образ мученика. Еволюція образу святості виявляється в образі монаха. Властиве Київській Русі сподівання на те, що стан святості може бути гранично наближений у просторі та часі, створило ідеал праведного життя. Тут можна помітити деяку особливість: люди почали вважати, що чим краще вони будуть себе поводити в житті, то їм потім буде відкрита небесна благодать на тому світі. Іноді така поміркованість у власних вчинках доходила до абсурду, тому що люди почали забувати про такі якості, як людяність та милосердя в душі, бо дуже великого значення надавали демонстрації праведного життя іншим, щоб бути взірцем для інших. У той час люди не думали, що байдужість у серці – це набагато більший гріх, ніж, наприклад, правильне дотримання посту.

Проаналізовані літературні джерела дають змогу стверджувати, що для суспільної свідомості в добу Київської Русі властивим було акцентування уваги на ролі особистісного самопізнання. Самоцінність особи в добу Київської Русі визначало самопізнання, яке переходило в самоздійснення. Життя відповідно до ідеалу святості можна співставити з особистісним самопізнанням з допомогою мудрості.

І все ж релігійний синкретизм знайшов відображення на обох рівнях давньоруської культури (як елітарної, так і народної), наклав певний відбиток на

поведінку, критерії цінностей і практичний бік діяльності людей. Двовір'я не замикалось тільки в колі вірувань та обрядів, воно впливало і на розвиток філософсько-світоглядних ідей, включаючи етичну та естетичну свідомість, історичне мислення, уявлення про суспільство. Весь комплекс пам'яток матеріальної культури й писемності, усна традиція в зафіксованих найдавніших пластах, живопис свідчать про взаємодію та взаємопроникнення в культуру Русі кількох світоглядних напрямків. І в пізніші часи навіть праведні християни іноді (свідомо чи несвідомо) дотримувалися принципу двовір'я: «Бога люби, але й чорта не гніви» [4, с. 411].

У філософії людини в даний період прочитується ще одне вимірювання: можна стверджувати, що разом з пріоритетними релігійними цінностями велике значення приділяється земним потребам і проявам людини.

Таким чином, у культурі Київської Русі закладається особливий тип філософської свідомості, який надалі визначить проблематичну стратегію українського філософствування, що реалізує себе в розумінні філософії як цілісної форми знання, де в нерозчленованій єдності розкривається релігійно-етичний і філософський контекст її змісту. Філософія виступає не тільки як понятійно-логічна форма осмислення буття, але і як уміння в художньо-образній формі виражати найбільш важливі для людини проблеми: практичне служіння вибраному ідеалу, єдність практичного і теоретичного знання, мудрість – ціннісний зміст всієї сукупності знань про світ і людину. Такий же мотив цілісності пронизує й уявлення про людину, яка виступає як єдність тілесного «видимого» і духовного «невидимого» і тому є малою моделлю всього Всесвіту. Ця ж цілісність, як методологічний принцип, визначить і історико-філософську концепцію, яка послідовно буде проводити думку про універсальну історичну єдність людства, де кожен народ представляє органічну складову частину. І, нарешті, ще одна особливість філософського умонастрою даного періоду – завдяки єдності й цілісності філософського світобачення, єдності тематики, єдності художнього часу з часом історії таку ж структурну єдність утворює і література, як живе слово історичної людини, як одне з найзначніших досягнень культури Стародавньої Русі.

Висновки. Розглянуті матеріали дозволяють впевнено говорити, що на рубежі I та II тис. н. е. Київська Русь увійшла в християнський світ як рівноправний партнер і отримала від цього значні та позитивні імпульси, що сприяли розвитку її культури в цілому. Однак в той же час давньоруська епоха стала епохою протистояння старої і нової релігійних систем, що призвело до появи такого духовного феномена, як двовір'я.

Теоретичний аналіз проблеми життя та смерті в українській думці Київської Русі засвідчив своєрідність її становлення та розвитку не як виокремленого феномена, а в тісному взаємозв'язку із соціально-політичними та історичними детермінантами. Базою формування і трансформації досліджуваної проблеми у цей період слугували два чинники: язичницькі та християнські ідеї про життя, смерть та посмертне існування.

Перспективою подальшої роботи слугуватиме поглиблене дослідження феномена життя та смерті у філософській спадщині духовної культури України.

Бібліографічні посилання

1. **Богера Х.** Діалектика аксіологічного виміру людського буття в княжу добу / Х. Богера // Діалектика духовних процесів. Вип. 2. Збірка матеріалів Всеукраїнської конференції

студентів-філософів та молодих науковців 2009 р. – Дрогобич: РВВ Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2009. – С. 88–90.

2. **Вальчук А.** Проблема життя і смерті в давньоукраїнській філософській думці та трансформація української духовності / А. Вальчук // Мультиверсум. Філософський альманах. – Вип. 20. – К., 2001. – С. 99–109.
3. **Жеребило І.** Проблема сенсу життя людини в українській середньовічній філософії: монографія / І. Жеребило. – Львів: НБІ НБУ, 2004.
4. **Зеленин Д. К.** Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин. – М., 1991.
5. **Мономах Володимир.** Повчання // Історія української філософії: хрестоматія / упорядник М. В. Кашуба. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2004. – С. 30–33.

Надійшла до редколегії 28.12.09

УДК 141.32

О. Н. Чипуренко

Украинский государственный химико-технологический университет

ТРАКТОВКА ЕКЗИСТЕНЦИИ САРТРОМ И ХАЙДЕГГЕРОМ

Показано, що Сартр екзистенцію трактує як свідомість, тоді як Гайдеггер розуміє екзистенцію як характеристику Dasein. Трансцендентність Іншого для свідомості може стати за-буттям.

Ключові слова: екзистенція, свідомість, буття-от, недійсність.

Показано, что Сартр экзистенцию трактует как сознание, тогда как Хайдеггер понимает экзистенцию как характеристику Dasein. Трансцендентность Другого для сознания может стать за-бытием.

Ключевые слова: экзистенция, сознание, бытие-вот, неподлинность.

It is shown that Sartre treats existence as consciousness, whereas Heidegger understands existence as a characteristic of Dasein. Transcendence of the Other for consciousness may come Out-of-being.

Keywords: existence, consciousness, Dasein, unauthenticity.

Обвинения Сартра в преувеличении значения тревоги как характеристики сознания поступали со стороны многих исследователей его философствования – как со стороны теологов, так и марксистов. Так, и Г. Марсель, и Н. Бердяев, и М. Мамардашвили, и М. Киссель справедливо обвиняют Сартра в недооценке им таких переживаний, как любовь, доверие. Но, несмотря на эту критику, сама по себе логика развертывания сартровской концепции сознания все же представляет интерес для исследователей экзистенциальной философии при их попытках формирования конструктивной модели сознания и пересмотре феноменологического солипсизма. Сартровская трактовка феноменологии Гуссерля и Хайдеггера, гегелевской диалектики в ранних произведениях французского философа, а также в основном трактате – интересный пример соединения картезианских начинаний и философии жизни, а также определенный синтез феноменологии и философии жизни. Примечательно недопонимание Сартром